

ІЗ МАЛЮНКІВ ОДАРКИ РОМАНОВОЇ.

І. Віковічня кріпачка.

Куховарка Василина гарно прибрала кухню, поставила самовар, заслала стіл білим настільником, що витягла зо скрині, зирнула в шафу, де стояла пляшка з вишнівкою, дві чарки, ковбаси на тарілці, що так гарно пахла, на другій тарілці лежали грецькі горіхи, цукерки, медяники та червоні кримські яблука. Усе те Василина купила для гостей, а гості не йшли.

— Ніхто й листа не прислав. Наче нема в мене роду. Чи не заслаб брат? Він завше був кволий. Небіж міг би в таке сьвято згадати про тітку. Як грошей треба, тоді й пишуть... Хоч би сестра прийшла, а то ні з ким і хліба з'їсти.

Отсе, Господи, нудьга яка! Василина позіхнула, потім узяла з долівки пляшку з оливою і підлила у лампаду, бо вона почала тріщати і гаснути. Зирнула у вікно і завісила його завіскою. На дворі було грязько і темно: така негода зовсім не нагадувала Різдвяний вечір.

Василина була вже пристаркувата дівчина. З-за молоду була закохала ся в одного панича, що приїздив на літо в їх село, та побачила, що вона йому не до пари, і затаїла своє кохання, пішла на прощу в Клів, а потім нанялась за куховарку у професора на Подолі, де й прожила чотирнацять років. Попереду пан умер, а потім і старенька пані, що дала їй гарну атестацию. Друга пані її дуже влюбила за оригінальний, самотійний розум

і за те, що вона не забула свою мову і сільські звичаї, хоч і ходила в панських сукнях. Іноді, коли трапили ся пишні гості, то вона закидала по російськи, але потім швидко переходила на рідну мову. В її розмові було багато рідного, здорового юмору, найбільше як вона згадувала своє житє на селі, або дитячі літа та свої пригоди. Тоді її блідо-жовте обличчє наче обливало ся соняшним промінєм, а маленькі, трохи лукаві очіці горіли.

— Отже-ж мабуть ніхто й не прийде, — міркувала Василина позираючи на двері.

— Мабуть знов сей Ірод, котюга упив ся? Може знов наробив гармідеру в хаті, як у те сьвято?

Задзвонив дзвінок. Василина підвела ся зо стільця і пішла в кімнати.

— Васирино, коли хочете, йдіть у гості, Оксана сегодня буде дома, — казала пані одягаючи кучеряву дівчинку в рожеве убрання.

— Там буде ялина. Я привезу вам цукерок і золотих горіхів, — казала маленька дівчинка плещучи в долоні. Друга панночка вже наділа сірі камаші і сиділа пишно на стільці дивлячись круглими дитячими очима на сестру; вона ще з роду не бачила ялини. Коли пані з дітьми поїхала з двора, Василина пішла в кухню, причесала ся, наділа якісь блискучі сережки і гарну сукню.

— Може в сестри гості, то треба одягтись не аби як, — міркувала Василина.

Вона вийшла на вулицю. Трамвай пролетів з дзвоном повен людей. Василина не хотіла дожидати другого і пішла пішки, хоч до того мешканя, де була її сестра, було далеко. Коли вона бачила п'яного, що співав якусь нісенітницю та махав у повітрі руками, то згадувала того Ірода, що мучив її сестру. От уже й знайомі ворота, біля воріт стояла дівчина в панському убраню і дзьобала на сїня; на ослонці сидів дворник*) з гармонією і співав солодким тенором, по кацапськи, трохи в ніс: „А я мальчіш-ка єй па-ве-ріл своїй бя-зум-ной галл-авой“. Він скося позирав на горнишну вузькими, лукавими очіцями.

(* Каменичний сторож.

— Бач, як соловей співає, а напевне дурить, — міркувала Васирина дивлячись на дівку. Дівка відвернула ся в другий бік, як тільки побачила, що Васирина йде в ворота. Васирина переступила через калюжу, пішла в двір і спинила ся біля темних сїней, де пахло горілкою і оселедцем. Налапала в темряві слизькі, холодні двері і опинила ся в низенькій, невеличкій кімнаті, та так і скаменїла на порозі. Серед кімнати стояли дві постаті. Одна була худенька жіноча, друга висока, наче ведмежа, з рудою кучерявою головою, що трохи не торкала ся об стелю. Про що вони говорили, не можна було відразу розібрати. Чоловік заревів якимсь непевним, паним басом; жінка говорила швидко-швидко: так пноді телянкає маленький дзвінок. Васирина стояла як стовп і дожидала, поки сей гомін утихне. Вони її не бачили. Долі лежав розбитий, скляний абажур. Чоловік був без сурдута.

— Господи милостивий! За мої кровні гроші купила, одягла його як доброго, а він що скоїв! Де тебе носила лиха година? Мабуть у калюжі валяв ся як свиня. Та чого-ж ти мовчиш? Де ти сурдот знівечив? Чи з босяками бив ся? Чи...

— Мовчать! — заревів чоловік і тупнув ногою. — Ти мені скажи попереду, чого се я кри-во-бокий? Га, чого я кри-вобокій? Хиба не через тебе? — Він витріщив на неї пани очі.

— А бодай тебе ще більше скрутило!

Не втерпіла Васирина і вийшла з темного кутка.

— Ой, сестро, голубко! Дивись, як я сьвяткую. У людей сьвято, а в нас колотнеча. Новий абажур розбив, сурдот знівечив новісенський, — казала з плачем Христа пригортаючи той сурдот до своїх грудей, наче мати рідну дитину. Сльози котили ся по худих щоках, коло лївого ока була синьо-червона пляма, русяве волосє було розпатлане.

— Ти з мого рреб-ра, і мовчи! Мовчи, бо убю! І ти моя, і хата мм-оя, і все моє.

Чоловік широко розставив руки.

— А брешеш, вражий сину! Нічого тут твого нема. Сестра за кімнату платить.

— Аба-жур розбив і все...

— Тільки знівечи що небудь — голова не буде ціла! — гукнула Василина на всю кімнату і схопила качалку. В неї якось відразу серце мов закипіло. П'яний наче трохи отверезився. Перед ним стояла широкоплеча, міцна жінка; в її очах було стільки сьміливости; він вірив, що вона може зробити те, що сказала. Ще й до того вона була чужа людина, а не його жінка, з котрою він міг робити все, що тільки увійде в його п'яну голову.

Він стояв серед хати і дивився винуватим поглядом на Василю, на жінку, на розбитий абажур і на бідолашній сурдут, котрим він іще недавно пишався, як одягав його до церкви. Куди-б не зирнув він п'яними очима, все було куповане на гроші, що заробила ся маленька жінка з червоними, порепаними руками, а він усі свої заробітки пропивав...

— Як нудно, Господи, як нудно! — П'яний постояв кілька хвилин звисивши голову на груди, потім безнадійно махнув рукою, натягнув літнє драге пальто на плечі і пішов із хати.

— Бачила? Чула? Ось як з ним треба говорити! Відрізала відразу, то він і очі вирячив. А чого тобі хлипати? Наче поможеться? Він від твоїх сліз ще більше сатаніє, — казала Василина і кинула качалку на піч.

— На біса ти йому одягу купила? П'яниця, лінтяй! Не хоче собі заробити, а вона з ним панькається. Бач, як він тебе подякував!

— Він же кравець. Хто-ж йому роботу дасть, коли він прийде обшарпаний як босяк? Хотіло ся, щоб і він був як люде. У інших перед сьвятом роботи — аж дихати ніколи, а мій заробив вісім рублів тай прогуляв у один день. А може вкрали? Та як-же не візьме досада? Заробляєш ка-зна на що!

— Коли ти з ним добром нічого не вдієш, то краще переімени свою поведенцію.

— І, сестро, чого я вже не робила? Його хоч до Київа, хоч до Кракова, то все біда однакова! Отсе я й забула тобі розказати кумедію! Тоді саме, як ти поїхала з панею на село літом, я взяла багато мужеських сорочок

прати. Догладжую колись я ті сорочки, увійшла де мене сусідка. „Здорові були!“ Балакаєм про те та про се: потім вона мене питає: „А де се ваш чоловік?“ — „Пішов, кажу, за грошима, один крамарь йому повинен віддати за роботу“. — „Гм, мабуть він їх уже до дому не принесе?“ Я ще й образила ся. „А чого се ви мені таке возвіщаєте? Може, кажу, й принесе!“ А вона тоді каже: „Так я-ж вам покажу, коли хочете, де він гуляє!“ — Зацікавила вона мене сими річами. Догладжую сорочки, а в мене аж руки тремтять. Скінчила я свою роботу, швиденько завязала в пакунок, вийшла з двора і тая сусідка йде. „Ось де ваш чоловік гуляє“. — Я зирк! Аж він лежить без сурдута під грушою в садку; перед ним пляшка з горілкою, ще й чотири з пивом. Одна жінка біля його крутить ся, як біс перед кадлом. Худа як коза, а ніс довгий як коцюба, ще й з вихилясами та викрутасами, а друга товста, чорнява, на циганку походить. Співає, мій їй підспівує. Потім почали чогось змагати ся. Білява підскочила та лясь його в пику. А я тоді не втерпіла, аж серце моє скипіло: иньші жінки так і по пиці, то все нічого, а своя не сьмій і парі з рота пустити! Я перехпила ся через тин та кажу:

— Бийте його, голубочки, бийте! Так, так, ще, ще!

А він беркиць! Упав до гори ногами, бо вже п'яний був дуже; жінки побачили мене та швидче в хату сховали ся. Мій теж схопив ся, та за дерево ховається з сорому, щоб я його не бачила. Я плюнула з досади тай пішла куди мені треба. Вернула ся до дому; аж він крадеться ся з сіней по-під стінкою в хату. Я тоді наче його не пізнала та питаю: — Хто се там? — Мовчить, тільки сопє.

— А хто тут? Чи не злодій який зайшов до мене в хату? — Запалила лампу.

— А-а, се ти? Чого се ти сюди прийшов? Іди, іди туди, де гуляв; до тих жінок, що тебе лящами годували. Геть з моєї хати! Щоб твого духу тут не було!

— Щоб ти думала, голубочко? Він тоді упав навколїшки. Їй-Богу, не брешу! Руки мені цілує, ще й присягаєть ся. „Не буду, се перший і останній раз!“ Трохи не плаче.

— Так може місяців зо два і в рот горілки не брав. У хаті в нас як у раю. Він мовчки шиє, а я своє роблю. Я вже Бога дякувала, Гурію, Симону та Авіві свічку поставила.*) Коли якось у неділю прийшов до него приятель...

— А я б його з хати коцюбою! — не втерпіла, щоб не сказати, палка Василина.

— Се тобі легко казати. У мене тоді аж на душі заходило, як почула, що приятель його кличе гуляти. А скажи слово, так мій тоді навмисне упеть ся, або причепить ся за що небудь тай зробить отаку катавасию як сьогодні. Вернув ся він у ночі, паний як земля. Пхнув мене в груди так, що я зомліла. Сусідка водою відливала — тоді тільки очуняла.

— Чому ти сього котюгу не покинеш? Доки будеш з ним отак мучити ся? Діти в тебе не живуть! Та я-б з ним одного дня не жила!

— Ой, сестро, чи легко-ж закон ламати?

— Закон ламати! Так дожидай ся, поки він качалку на твоїй голові поламає. Потім старість прийде та хвороба. Чи я-ж тобі, Христе, не казала тоді, як він тебе сватав: „Не йди за него, се гільтяй, а не робітник!“ Ти думаєш, я-б сама за него не пішла, коли-б він був як люде? Він же мене попереду сватав. Отже-ж роздивила ся.

— Се мені так його мати зробила. Кажуть люде, що вона спіймала кажана та поклала його на комашину купу; коли його комашки зїли, тоді вона взяла таку кістку, наче грабельки, тай потягла мене за спідницю до себе так, щоб я не бачила. От з того часу вони мене й обкрутили. Його мати сама паниця, то й рада, що невістку працювиту знайшла. Я ще за те Бога дякую, що вона з нами не живе, а то тоді хоч з моста та в воду.

— Ка-зна що говориш! Се-ж великий гріх душу свою занепастити! Краще поміркуєм, що робити... Сестро, знаєш, що я здумала? В мене в касі чотириста рублів. Ідьмо на село!

— Та хіба ти думаєш, він мені бумагу дасть?

*) Жінки молять ся сям сьвятим, щоб гарно з чоловіком жити.

— Дасть! Мені пані недавно в газеті читала, що швидко вийде такий закон: як тільки свідки докажуть, що твій чоловік паниця, ледащиця, то суд дасть тобі бумагу аж на три роки. Чоловік тебе не знає, ти його не знаєш. Як чужі. Певне, коли він покасть ся, перестане пити...

— Де там він перестане! — казала Христя і зітхнула.

— Ну, тоді знов тобі бумагу дадуть. Поїдемо на село. Поставимо нову хату. Кушимо коровку. Я буду молоко у місто на продаж носити. Жити-мемо з тобою, як у Бога за пазухою. Сама собі будеш господиня. Ніхто тобі нічого не каже. Лягла не лаяна і не бита. В хаті — як у віночку.

Василина дивила ся навколо.

— Бач, яка стіна сира, аж тече! Перед вікном знов стіна. Яке тут повітря! Хлба можна тут бути здоровому? А літом пропасти можна від задухи та спекоти. А там...

Василина не думала, що тоді в селі буває ще більша гразюка і темрява, і всякі хвороби. Жінкам малювала ся зовсім иньша картина.

Христя вже бачила білу, чепурну хату на помості і двір, де метушили ся кури, гуси, качки з каченятами. Півень скочив на тин і співає „кукуріку“! Другий з сусіднього двора йому весело відспівує.

З города визирають жовті соняшники та червоний мак. Он синьо-зелена капуста сидить, як пані серед червоних буряків; квасоля весело веть ся на тичині. Пахне свіжими пахощами коноплі та аїра,*) бо недалеко річка, що веть ся сріблястою стязкою і зникає там, там аж у очереті. А онде гуси йдуть поважно до дому; попереду гусак витягає свою довгу шию, щоб зірвати по дорозі якусь стеблину. На вулиці здійсмаєть ся курява: се йде череда з поля.

Зарипіли нові ворота. Мм-у! Тож їх коровка вернула ся з поля. Вже Василина йде з хати з дійницею та несе шматок паляниці...

І справді зарипіли — тільки не ворота, а мокрі, слизькі двері і в хату увалив ся п'яний чоловік. В мить зникла думка про волю і чарівна картина — наче її діти

*) Шувару.

граючись змалювали на піску. Повіяв вітер — і сліду від неї нема.

П'яний тремтів і з жахом чогось озирався назад. Ступив далі, подивився навколо і в його п'яних очах розлилось таке вдоволенє, уста розмазались у широкий усміх, тільки що не казали:

— А я таки втрапив у свій куток!

Свій куток — се слово підводило не раз його з калюжі, куди він падав. — Дарма, що вона за квартиру заплатила. Схочу, то й я заплачу. Що вона пишається та нарікає? Туди, туди, далі в свій куток, де тепло, де можна безпечно заступити не думаючи, що городовий схопить тебе за ковнір.

А як він змерз і втомився блукаючи по вулицях.

— Куди се я? Наче не туди йду? — Іноді метушилося таке питання в його п'яній голові, але ноги по інерції йшли, йшли і втрапили до дому як раз у ту мить, коли дві жінки радилися, щоб відняти в него останню надію на сей самий теплий куток. П'яний впав на ліжко і заснув в тій хвилині. Жалібний усміх не зникав з його обличчя.

Василина встала зо стільця, зирнула на п'яного, але вже не лаяла його. Вона стояла мовчки і дивилася, довго дивилася.

— Бач, ну, як його в світі покинути? Він же без мене пропаде! Десь під тном ночувати-ме, — казала нишком Христя, сціпила руки і схилила голову як віл, котрому знов наділи ярмо. Василина мовчки попросила ся з сестрою і поважно вийшла з хати.

— Кріпачка, віковічна кріпачка! — шептала вона вертаючись до дому.

27 січня 1900 р.

II. Баба Марина.

Весняні хмарки наче срібно-рожеве піречко плили на південь, за темну смугу дубового ліса. Сонце ховалося у річку. Здається, ще хвилина, і воно порине у воду. Під горою, що поросла кущами, а в інших місцях бли-

щала як лиса голова, стояли два ряди білих хаток з темними стріхами. Вишневі та яблуневі квіти тільки що почали розцвітати; верби з молодим листечком і жовтими сережками схиляли ся, наче прислухували ся до весняних згуків, наче дивували ся, що все якось відразу заметушило ся, загомніло, ожило. Кожна стеблина, що здіймала до сонечка головку, наче промовляла: „Жити, жити!“

Одна тільки хатка не підходила до веселої картини: вона наче посварила ся зі своїми товаришками, злізла на горбик та повернулася вікнами до поля, а облупленими, порепаними баками до села. Вузька стежка починала ся під горою і кінчала ся коло порога убогої хатини.

По стежці йшла упираючись на парасольку висока, тоненька панночка в солом'яному капелюсі. Вона спинила ся на хвилинку, обернула ся, щоб подивити ся на білі хатки. На першому пляні малювала ся нова школа, потім біла дзвіниця і церква.

В тихому вечірньому повітрі лунали співи сільських дівчат. Панночка так задумала ся, що навіть затремтіла, коли почула, що до її плеча торкнула ся якась стареча рука.

— Добри вечір, матінко, я вас з вікна побачила! Тай думаю, що ви до мене мабуть ідете.

— До вас, Марино. Я давно вже хотіла прийти подивити ся на вашу хату. Ну, як-же ваші ноги?

— Тепер, слава Богу, не болять; без кия ходжу. Весна, весна, матіночко, і старій людині силу дає. Весною сонечко пригріє і всяке сотворінне вийде на сьвіт Божий подивити ся. От і мене вже тягне з хати. З того часу, як ми з вами в лісі стріли ся, я все вас дожидала. Увійдіть, подивіть ся на мою хатину.

Стара відчинила двері. Панночка з жахом увійшла в стареньку хатину. Здавало ся, що вітер дмухне і вона завалить ся; в середині вона була гарно вимазана; там пахло житнім хлібом, сухим дубовим листом і материнкою, що влізла скрізь по стінках. Перед іконами горіла лампада.

— Сідайте панночко! Отсе мій чай! — казала баба Марина і зірвала квітку материнки. — Вона грудей не сушить, бо се боже зіллечко, і від него „малахонії“ не буває. Я собі за літо на зиму нарву — аж до другого

літа вистає. Ще добре листє суниці — теж трохи чай нагадує. Се калина — від кашлю з медом пю. Бачите, мій господарь прокинувся, — сказала баба Марина з сьміхом і показала на великого сірого кота, що плигнув з ослона і витався з нею і ластився прижмурюючи зелені очі.

— Добре у вас тут! Гарне повітря, перед вікном жито росте! Тут краще, ніж під горою, але дуже круто. Дивуюся, як ви воду носите зимою? — казала панночка сідаючи коло віконця.

— За хатою я зробила сходці в гору, тай ходжу по воду до криниці, що коло кладовища. Там гарна вода, прозора й холодна. Мене гора не лякає. Ви думаете, що в мене через гору ноги болять? Се я колись у калюжу ступила тай застудила. З того часу з ногами мучусь. Поблукали мої ніженьки по світу. Де я тільки не була? Я ніколи не любила в хаті сидіти або коло печі порати ся, а на городі та в полі, або на річку платя прати, то я не лінуюся. Мати з батьком померли, коли мені було п'ятнадцять літ. Брати поженилися. У старшого брата жінка така була балаклива та вередлива, що не дай Господи! Говорить багато, а слухати нічого. Не любила я її, та ще й дитинка була така неспокійна. Вийшла я колись на весні з хати; дивлюсь, журавлі летять. Така мене взяла нудьга, така нудьга! Думаю собі: пташка, а чого тільки вона не бачила, де не була? А я нуджуся в хаті і нічого того з роду не побачу.

Вийшла жінка меншого брата, та побачила, що я така сумна, тай почала з мене глузувати. „Се ти мабуть сумуєш, що тебе ніхто не сватає?“ Я мовчу. Що їй казати? Вона мене не зрозуміє, бо ми з нею не одного духу. Колись прокпнулася я вночі, а мені наче хтось на вухо шепоче: „Іди, йди!“ На другу ніч теж. На третю не втерпіла: поклала в торбину свої речі; було в мене трохи грошенят, то я нишком уночі вийшла з хати, тай майнула з села. „Тісним путем“, без бумаги. Тепер так не можна, а тоді багато так ходило прочанок.*) Певне, що янших

*) Без свідомства, без паспорта.

по „етапу“ вертали в своє село. Була я і в Тройці біля Москви і навіть у Петербурзі, тільки один день, а ночувала біля Петербурга в Чухнів. Чухни добрі люде. Нагодували, а бумаги не питали. З вечера я лягла раненько, але на новому місці чогось завше не спить ся; і спина болять, і ноги наче не свої. Зажмурила очи, а сон не йде. Увійшов у кімнату якийсь здоровенний чоловік, щось залопотав по чухонськи, тоді мій хазяїн приніс миску, та шилом чи иньшим якимсь струментом повертів дїрку в потилиці того чоловіка, що до него прийшов. Кров так і дзюрчить у миску, а я аж умліваю, трушусь як у пропасниці, бо думаю: як він і зо мною теж скоїть, то я вмиру без покаяння; крові у мене й так мало. Прийшло ще кілька чоловік і все кров пускали.

— Мені здається, Марино, що то ви бачили в сні. Як-же можна, щоб чоловік був живий, коли в него дїрка в потилиці? — сказала сьміючись панночка.

— Сего вже я не знаю, але своїми-ж очима бачила. На другий день спитала, так мені сказали, що то здорово, і що вони завше так роблять, як треба кому кров пустити.

Панночка не хотїла зо старою змагати ся, їй було цікаво послухати далі її пригоди.

— А то йшла я колись за Москвою по дорозі, в-округ сосни та берези. Іду я, йду — тільки чутно, як пісок рипить у мене під ногами. Не знаю, чи в мене в голові закрутило ся від смолових пахощів, чи сонечко напекло, — спинила ся тай міркую: чого се мені наче лекше стало? Лап за спину — торбини моєї нема. Лишенько! В мене аж у очах темно стало. Вернула ся назад. Нема! А там усе моє, все. Пропала-ж я тепер, пропала! Сїла на землю тай заголосила: „Розступи ся сира земле і візьми мене до себе!“ Перед очима туман... Ні рукою, ні ногою не поворухну. Коли чую, наче хтось шепоче у мене над вухом: „А твоя торбина знайдесть ся, а твоя торбина знайдесть ся!“ Обернула ся — нікого нема. А на душі в мене тоді стало так легко-легко. Через кілька хвилин чую — вози риплять, люде йдуть. Я тільки що хотїла в людей спитати: чи не бачили моєї торбини, а вони мене питають: чи не загубила я чого? Я не знаю вже, як їх

і дякувати. Посадили вони мене на віз, бо чую, що не дійду: в голові крутить ся і ноги болять. Приїхала я в село, спинила ся біля хати, де сиділо багато прочанок, та міркую, що самій ходити небезпечно: можу заслабнути в дорозі; краще шукати-му собі товаришку. Тай журю ся: коли-б до душі прийшло ся. Де її таку знайдеш, щоб одного духу зо мною була? В гурті я не любила ходити; не люблю, як прочанки иноді багато балакають. Придивляюсь до тих прочанок, коли до мене підходить висока, худа жінка з журливими очима: вся одягнута в чорному, як монашка. Зирнула вона на мене, може два слова сказала, а я чую, що рідна душа. Побалакали ми з нею і пішли в-двох у Київ. Катериною її звали. Вона теж „тісним путем“ ішла. Один син у неї був, тай умер, такий парубок, що вже оженити думала. „Отак, каже, як і ти, схопилась я в ночі, тай помандрувала в світ за очі!“ Се бувало почне чай пити, то ще склянку наллє та окрім поставить.

— Кому се ви, Катерино, налили?

— Івашці. Він хоч і вмер, але мені здаєть ся, що дух його завше зо мною пробуває і сидить поруч зо мною. Думаю, нехай собі вірить, коли їй лекше. Отсе бувало прийдемо в село, то вона ходить під вікнами, просить Христа ради; хліб зїсть, а бублики або пироги пороздає дітям. З людьми була дуже не балаклива, а з дітьми, так хто її знає, відкіля в неї річи брали ся.

— Що-ж ви, діти, усе поїли? А треба-ж дати Божим діткам. (То вона пташок так звала). Діти й почнуть пташкам крихти кидати.

Колись ми з нею дуже втомили ся. Ідемо полем, пити хочеть ся, вода в пляшках тепла, бридка, в горлі пересохло, а тут як на гріх, ніякої оселі не видко. Хоч лягай у полі! Сїли ми, трохи відпочпи, ще гірше зробило ся. Потягли ся знов далі, коли зирк! Будинок видко й садок. Ми так зраділи, відкіля й ноги взяли ся. Прийшли в двір, просимо в чоловіка води; він відігнав собак і витяг із колодязя води. Ми в него питаємо: чи не можна у вас тут заночувати, бо ми дуже втомились? Він каже: посидіть тутечки — я зараз у пана спитаю.

Вийшов на ганок товстий пан; борода як лопата, з сивиною, очі такі гострі, блакитні. Ми встали, вклонилися. Спитав, відкіля йдемо.

— Я дуже радий! Ночуйте в мене! Може в баню, каже, хочете пійти? В мене баня сьогодні топила ся.

Ми дуже зраділи. Попарили кісточки і вже нічого не болять. Пішли по східцях у кімнату, що на горі. Сидимо і пємо чай з бубликами та з малиною.

Я кажу: — Катерино, се ми як у раю!

А вона каже: — Не радій! Гріх своє тіло ласощами тішити!

А я їй кажу: — Коли Бог уродив малину, то певне не для свиней, а для людей, то я й буду її їсти.

— Тіш своє тіло, то воно потім у тебе ще й не того забажає! Люде ненажерливі, їм усе мало, а ти так роби, щоб не грішне тіло над тобою, а ти над ним панувала.

Я чи згожуюсь, чи не згожуюсь — своє роблю, а ніколи не змагаю ся. Живемо ми в того пана день і другий, ще й третій. Полатала я свої платя і відпочила, робити більш нічого.

— Рушаймо, кажу, далі!

Пішли до пана. Я кажу:

— Спасибі вам, пане, за вашу ласку, за хліб, за сіль! Треба нам далі мандрувати!

Він на мене так гостро зирнув, потім на Катерину.

— Ні, я вас так швидко не пущу! Живіть у мене ще хоч з тиждень! Не варт було вас і приймати!

— Хоч би ви нам, пане, дали яку небудь працю, а то як-же ми дармо у вас жити-мемо? — сказала Катерина.

— Ні, ні, ви мої гості; я не можу давати вам роботу! Пийте, їжте, гуляйте в садку! В мене сей рік ягоди багато вродило! Я вам не забороняю: беріть скільки ваша душенька бажає! — каже пан.

Вернулись ми знов у свою кімнату. Знов у вечері чай пємо і Катерина не втерпіла: меду в чай поклала і коржів пшеничних покоштувала. На другий день ми з нею в ставку скупали ся і по садку ходили. Коли вночі прокинула ся я, дивлюсь, аж моя товаришка теж не спить,

лежить на ліжку вирячивши очі і плете якусь нісенітницю. Я до неї придивляюся, а вона почала стогнати. Злякалася я дуже. Крий Боже, як умре моя товаришка, а пан іще не знає, що в неї ніякої бумажки нема. Як почув пан, що Катерина заслабла, то все до нас у кімнату по східцях тупотить. Зирне на хору гострими очима і біжить знов з кімнати. Давав він їй якісь зілля — так не помагало, то я зірвала в садку полиню, настояла на горілці тай дала Катерині; тоді вона трохи очуняла. Через три дні вже й устала; але мандрувати боялася: коли-б у дорозі не заслабнути. Як уже зовсім одужала, тоді ми зібрали свої річч, почепили торбини на спину і пішли до пана подякувати за хліб, сіль.

— Куди се ви? Я вас від себе не пущу! Я вас скільки дожидав! Он у сьвятому Письмі сказано: „Хто прочан привитає, тому багато гріхів на тім сьвіті відпустять!“ А хто їх поховає та над їх „могилкою“ панахиду що року буде заказувати — ой, сеж таке спа-се-ніє для душі!... Я-б вас так поховав, що вам і в сні не снилося! З гарними півчима, для старців обід би гарний зробив.“

Сам говорять та на Катерину так гостро дивиться. А в мене аж серце захололо, аж жижки трусять ся з переляку.

— Ніхто, пане, не знає своєї години, коли Бог по душу пошле! Чи ми попереду вмиremo, чи ви, — каже Катерина.

Пан насупився, мовчить. А я кажу:

— В нас бумажки прострочені; ми повинні вернути ся в свої села. В нас і ґрунт є і родина. Нам не можна тут зовсім оставати ся!

— Ну, так хоч ще кілька днів погостуйте!

Ми своє, а він своє: — Ні за що не пущу! Розсердився пан, ляснув дверима і побіг у спочивальню, де лежала його хора жінка. Поплелась ми знов на гору. Щось мені й чай у горло не лізе: на ласощі й дивити ся не хочеть ся. Катерина мовчки сидить. Помолила ся і спати лягла. Лягла і я. Не спить ся. За вікном у садку вітер гуде. Як ухопить мене за серце нудьга! Здається мені, що я не на ліжку лежу, а в домовині і дяки вічну

пам'ять мені співають. Схопилась я з ліжка — не можу вложити; підкотило ся щось під серце. Ой, коли-б у мене поросли крила, полетіла-б я до свого роду в рідне село. Здасть ся мені, що я його ніколи не побачу! Ходжу по кімнаті як несамовита та позираю у вікно.

Защебетали пташки, вже почало на сьвіт благословити ся. Прокинулась моя Катерина та каже:

— Який я страшний сон бачила!

— Ой, не кажи! Я цілісеньку ніч мучилась. Не хочу я тут бути ні години, ні хвилини. Ходімо зараз, поки пан не прокинувся, а то він нас знов не пускати-ме.

— Чого-ж ми втечем мов ті злодії? Ми в него нічого не вкрали, — відказала Катерина.

— Ну, — я кажу, — коли хочеш — лишай ся, а я не можу. Я піду сама, бо чую, що як я заночую знов, то напевне з глузду зійду. А ще як пан знати-ме, що в нас бумаги нема — тоді він з нами що схоче, те й скоїть. Сиділи-б ми в него як пташки в клітці, а він нашої смерті дожидав би. Еге, його душі то може й добре, а нам як?

Послухала мене Катерина; вийшли ми з кімнати крадькома, наче що вкрали. Східці зариплять, а в мене з жаху аж спина мокра. Усе мені здавало ся, що пан почує, що ми втікаємо, вийде з кімнати та знов нас пожене на гору. Вийшли ми в двір. На нас і собаки не забрежали, бо звикли. Ми з воріт, та як майнем! Верстов п'ять відмахали — тоді тільки очумались. Зирнула я в праворуч: молоді берізки стоять, з рівчака водиця дзюрчить, а в ліворуч поле; прямо доріженька стелить ся далеко-далеко. Захотіло ся нам їсти. Знайшла я давні сухарі, що в торбині залежали ся, намочили їх у воді, та з таким смаком їли! Яка-ж вона люба та солодка, тая воля! Отак ми з Катериною ішли до Київа. Там ходили по церквах у-двох, потім вона пішла до дому, а я в своє село за бумагою. Трохи посварила ся з братами, але всеж таки бумагу мені дали. Зиму служила на Подолі, а на весні пішла в Соловецький. Потім поставила сю хатину та вже й живу тут років з двадцять, бо нездужаю далеко ходити. Мені давно урядник каже: „Вибирай ся, стара, з хати, бо вона

тебе колись задавить! Наробиш ти мені клопоту!“ А куди я виберусь? Нехай, що Бог дасть! Може моя хатина мене ще переживе? Іноді така думка навернеться: піду я в ліс, ляжу на мякенькому листячку, розкажу усі свої гріхи Богови і нехай Він пошле по мою душеньку. Так отже чогось і не вмираєть ся! Нічого не зробиш! Сам собі смерти не заподієш!

Стара підвела очі на ікони, здіймаючи жилуваті, старечі руки. Лямпада зашипіла й погасла; в хаті зробилося темно. Панночка схопилась з жахом із ослінця. Їй чогось здавалося в ту мить, що прийшла вже година розвалитися хатині; і ся стара, що дожидає своєї смерти, і вона молода, повна життя і надії, вмруть під руїною.

— Еге, панночко, як-же ми з вами забалакалися! Уже й зірки на небі! Може вас проводити?

— Ні, ні, я й сама піду! Я не боюся! — відказала панночка дивлячись на зоряне небо.

Десь відгукнулася журлива пісня рибалки, що плив човником біля берега.

— Прощайте! Заходьте-ж до мене, моя матінко! — казала стара прощаючись з панночкою.

Панночка верталася до дому, а перед нею малювались різні картини: баба Марина, що хоче вмерти в таких поетичних обставинах, і пан з гострим поглядом, що так дешево хотів купити царство небесне, і фанатична аскетка Катерина, що напевне з роду-б не схотіла так умирати, як її товаришка.

— У кожної людини своя мета. А ось моя мета, моє царство й панство, — міркувала панночка дивлячись на нову школу, і як буря полетіла в село.

1899 року.

